

Brood & Rozen^{2004/3}

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

P. J. J. J.
28.12.61.

THE VICTORIANS

AN AGE IN RETROSPECT

JOHN GARDINER

**'Kleinburgerlijk en bespottelijk' of 'gouden
 verleden en nostalgie'? Het meervoudig
 parcours van het begrip 'Victoriaans'**

JOHN GARDINER, *The Victorians. An Age in Retrospect*

*Pieter François, FWO - Vlaanderen,
 vakgroep Nieuwste Geschiedenis, UGent*

De publicatie van *The Victorians. An Age in Retrospect* van John Gardiner is niet in stilte voorbijgegaan. Dit bijzonder ambitieuze werk is duidelijk meer dan de zoveelste studie over de goed in de markt liggende 'Victorians'. Het werk is een bundeling van sterk essayistische hoofdstukken, opgedeeld in twee boekdelen. Het eerste deel bevat de hoofdstukken *The Victorians*, *Anti-Victorianism*, *Survivals*, *War*, *Youth*, *Heritage* en *History*, en is opgevat als een begripsgeschiedenis van 'Victorian' doorheen de 20e eeuw. Gardiner reconstrueert met andere woorden de verschillende betekenissen die de opeenvolgende 20e-eeuwse generaties toekenden aan het begrip en analyseert de continuïteiten en veranderingen ervan door ze te relateren aan de bredere maatschappelijke en cultuurhistorische verschuivingen. In dit deel onderzoekt Gardiner dus in welke mate de interesse voor het Victoriaanse verleden de denkbelden, gebeurtenissen en voorkeuren uit de 20e eeuw reflecteert. Het bijzonder leesbare resultaat is hierdoor zowel een vaktechnische begripsgeschiedenis als een uitstap in de (cultuur)geschiedenis van de 20e eeuw aan de hand van een hoogst originele invalshoek. Door de toegankelijke schrijfstijl en de gave om brede structurele verschuivingen te laten overgaan in een geschiedenis van concrete historische actoren/gebeurtenissen en terug, wordt het vaak technische karakter van een begripsgeschiedenis sterk naar de achtergrond verdrongen. Dit wordt nog in de hand gewerkt door het achterwege laten van een hoofdstuk over de bronnen, hun selectie en de aangewende analysetechnieken. Een kritische analyse van dit werk moet echter doorheen deze essayistische presentatie breken en ook de onderliggende technische en methodologische aspecten van de begripsgeschiedenis terug naar boven halen.

In een tweede en kleiner biografisch deel van het werk gaat Gardiner dieper in op de 'afterlife' van vier bekende 'Victorians', namelijk Queen Victoria, Charles Dickens, William Gladstone en Oscar Wilde. Hij onderzoekt het wisselende imago van deze figuren doorheen de vorige eeuw en koppelt dit opnieuw aan de toenmalige maatschappelijke en culturele context. Hoewel deze vier essays een plezier om lezen zijn door de gepaste combinatie van grote lijnen en menselijk detail, is het toch bovenal het eerste deel van *The Victorians. An Age in Retrospect* dat mijn bewondering verdient maar ook een aantal fundamentele vragen oproept en hierdoor aanleiding geeft tot een interessant debat. Bovendien staan de vier biografieën mijns inziens te los van elkaar en van het eerste deel van het boek. Onderstaande bespreking spitst zich dan ook toe op het interessantere, eerste boekdeel.

In het inleidende essay *The Victorians*, schetst Gardiner de contouren en de belangrijkste lijnen van de Victoriaanse periode. Deze opgave, om meer dan zestig jaar geschiedenis in amper vijftien pagina's te condenseren, was allesbehalve eenvoudig. Gardiner pretendeert bijgevolg nergens volledigheid of complexe nuancering na te streven. Hij toont bovenal aan dat het bijzonder uitgerekte begrip 'Victorian' al in de 19e eeuw leidde tot een problematische definiëring en afbakening. Een bekend voorbeeld hiervan is de weinig elegante en werkzame opdeling in vroeg-, midden- en laatvictoriaans. Het doorwerken van en worstelen met de gevolgen van deze eind 19e-eeuwse opdeling zijn nog tot op vandaag zichtbaar.

De essays *Anti-Victorianism* en *Survivals* zijn van cruciaal belang voor de opzet en hoofdstelling van Gardiner. Samen behandelen ze de omgang met het Victoriaanse verleden vóór de Tweede Wereldoorlog, maar doen dit, zoals de titels van de essays reeds aangeven, vanuit een tegengestelde invalshoek. *Anti-Victorianism* focust op de figuren en motieven van de erg emotionele tegenbeweging, terwijl *Survivals* precies de continuïteit belicht met de Victoriaanse periode en het nostalgische verlangen naar het voortzetten van deze gouden periode in fel gewijzigde omstandigheden. Hiermee is het duidelijk dat van een eenduidige invulling van het concept 'Victorian' van meet af aan geen sprake is.

Kort na het overlijden van Queen Victoria in 1901 begonnen een aantal intellectuelen zich immers steeds heviger af te zetten tegen de in hun ogen hypocriete waarden en moraal van de vorige generaties. Victoriaans werd door hen geassocieerd met kleinburgerlijkheid en mufheid, met imperialisme en egoïsme, en bovenal met hypocrisie. Onder hen hebben vooral Lytton Strachey, auteur van het ironische werk *Eminent Victorians*, en andere leden van de Bloomsbury Group naambekendheid verworven bij het hekelen van het Victoriaanse karakter van de samenleving. Hun reactie was voor een groot stuk geworteld in een problematische intergenerationele verhouding met het toenmalige establishment, was een verzet tegen het Victoriaanse milieu waarin ze waren opgevoed en kan ook worden gelezen als een antwoord op de schokervaring van

vier lange gruweljaren in de loopgraven. Hun anti-Victorianisme moet voor een groot stuk geduid worden vanuit hun onbegrip en machteloosheid ten opzichte van de samenleving die deze onzinnige oorlog tot stand had gebracht. Hun kritiek zoals hieronder verwoord door E. F. Benson in *As We Were: A Victorian Peep-Show* (London, 1930), leeft vaak in een mildere vorm nog steeds door in de hedendaagse populaire beeldvorming: *"There is a great deal to be said for any besom that sweeps away the cobwebs of Victorian conventionalism, which harboured such dusty rubbish as the axiom that no nice girl knew anything about anything till she was married, and that if she remained a spinster she continued to believe that babies were found under the gooseberry bushes of the kitchen-gardens of married couples, or that the chance of exposure of her calves to the lascivious gaze of men was a shock to her modesty which could only be correctly expressed by a timely swoon."*

Ondanks deze radicale kritieken, benadrukt Gardiner dat de enorme continuïteit met de Victoriaanse samenleving niet uit het oog mag worden verloren. Bij het overgrote deel van de samenleving leefden de Victoriaanse waarden en wereldbeelden zeker door tot de Tweede Wereldoorlog en in mindere mate zelfs tot de jaren 1960. De critici worden dan ook meestal gesitueerd in de intellectuele middens en hun kritiek kan worden beschouwd als een eerste belangrijke bres in de dam, maar ook niet meer dan dat. Velen bleven met nostalgie kijken naar de Victoriaanse gouden tijd van zekerheden en grootsheid.

In *War* focust Gardiner op de dubbele rol van de Tweede Wereldoorlog inzake de omgang met het Victoriaanse verleden. Tijdens de oorlogsjaren constateert hij een kortstondige toenemende interesse in de Victoriaanse tijd en waarden. Gezien de onzekere oorlogstoestand wekt dit terugvallen op de Victoriaanse zekerheden geen verwondering. De impact van de Tweede Wereldoorlog op langere termijn wijst echter in de omgekeerde richting. De maatschappij veranderde ingrijpend en op veel vlakken ging de continuïteit precies verloren. Deze trend zette zich door in de loop van de jaren 1950 en 1960. In het daaropvolgende essay *Youth* beschrijft Gardiner hoe het Victoriaanse element van de samenleving in het ene domein na het andere verdween in de decennia na de oorlog. Zo bleek het vrijgeven van *Lady Chatterley's Lover* van D.H. Lawrence in 1960 een mijlpaal te zijn op vlak van rechtspraak en wetgeving.

Hoewel er in een razend tempo komaf werd gemaakt met de Victoriaanse waarden en moraal, worstelden de Britten op hetzelfde moment met een identiteitscrisis door het verlies van hun 'empire'. Dit gevoel van onzekerheid vond onder meer een uitlaatklep in een focus op meer zelfzekere tijden in de geschiedenis. Het is vanuit deze emotionele houding van oncomfortabele nostalgie dat John Gardiner de groeiende interesse in Victoriaanse voorwerpen en hun transformatie tot kitsch en 'cult' verklaart. Het ogenschijnlijk problematische samenvallen van deze vernieuwde interesse in de materiële cultuur enerzijds en de afbraak van de Victoriaanse waarden anderzijds lost Gardiner op door het eerste element te zien als de voorloper van de nieuwe meer ambigue

houding ten opzichte van het Victoriaanse verleden en het tweede element als de totale doorbraak van het oudere anti-Victorianisme dat begon met Lytton Strachey.

In één van de krachtigste essays, *Heritage*, belicht Gardiner de omgang met het Victoriaanse verleden in het laatste kwart van de 20e eeuw. Deze periode bouwde enerzijds verder op de bestaande beeldvorming en bracht anderzijds ook een fundamentele verandering met zich. Als voorbeeld van de eerste tendens kan Tatchers liefde voor de Victoriaanse waarden worden aangehaald. Vanuit haar eigen selectieve visie op het verleden veroordeelde ze de post-1945 maatschappij als zwak en weinig daadkrachtig. In de Victoriaanse periode vond ze de broodnodige hardheid en grootsheid. Naast dit gebruikelijke toe-eigenen of precies negeren van het verleden naargelang de eigentijdse doeleinden, veranderde de omgang met het Victoriaanse verleden ook fundamenteel. Doordat de directe band met dit verleden werd verbroken door het uitsterven van de laatste generatie met een Victoriaanse jeugd, kon de periode voortaan volledig worden benaderd vanuit het perspectief van cultureel erfgoed. Door het wegvallen van de persoonlijk band, kwam er ook meer plaats voor nuance en moest de bewondering of veroordeling minder totaal zijn. Men kon als het ware 'shoppen' doorheen de talrijke Victoriaanse elementen en uitkiezen wat beviel vanuit nostalgisch oogpunt. Deze houding kan gemakkelijk erg negatief worden ingeschat. Om dit te verduidelijken laat Gardiner aanvankelijk David Lowenthal aan het woord vooraleer er zelf verder op in te pikken: "*Heritage*", as David Lowenthal has pointed out, "is not an enquiry into the past but a celebration of it, not an effort to know what actually happened but a profession of faith in a past tailored to presentday purposes. It is the Whig interpretation of history for the consumer age: the utopia of shopping has replaced the utopia of democratic progress. Nostalgia in such a climate has increasingly come to feed upon material artefacts and the recreative experience."

Gardiner zelf neemt duidelijk wat afstand van deze visie door ze te nuanceren en erop te wijzen dat deze emotionele houding ten opzichte van het verleden vaak een eerste stap is in de richting van een grotere interesse in het verleden en zijn wetenschappelijke bestudering. Gardiner verzet zich tegen de veroordelende houding van de meeste academici ten opzichte van het in hun ogen oppervlakkige 'heritage'-perspectief op het verleden: "*Nostalgia is inclusive and evocative, and may in its warmth draw people into a more nuanced study of the past. We need to remember, too, that nostalgia is not simply 'bad history': 'heritage' is an attitude to the past, and does not claim to be history. Consumers smitten with 'heritage' products can go on to deepen their acquaintance either with a period or with a novel that was the basis of a television or film adaptation.*"

Los van de mate waarin deze 'heritage'-benadering nu precies te betreuren of aan te moedigen valt, is het belangrijk vast te stellen dat ze in hoge mate de omgang met het Victoriaanse verleden bepaalt en ook heeft veranderd. De omgang is afstandelijker geworden, meer gefragmenteerd en minder op een morele houding gebaseerd.

In het essay *History* ten slotte analyseert Gardiner op een gedegen manier de academi-

sche omgang met de Victoriaanse periode en de relatie tussen de bevindingen van de historicus/historica en het doorsijpelen van deze bevindingen naar bredere lagen van de samenleving.

De kracht van *The Victorians. An Age in Retrospect* ligt bovenal in de ambitie om een knappe combinatie te vormen tussen een gespecialiseerde begripsgeschiedenis en een erg toegankelijke cultuurgeschiedenis. Door dit samenspel tussen voldoende diepgang enerzijds en breedte van perspectief anderzijds, is Gardiner erin geslaagd om ondanks de onderliggende theoretische en abstracte invalshoek de concrete historische actoren aan bod te laten komen en een geschiedenis op mensenmaat te schrijven. Een tweede belangrijk pluspunt zit in de tijdsdimensie van dit onderzoek. Door zich niet toe te spitsen op een welomlijnde, korte periode, heeft Gardiner toegang tot het interessante spel van ontstaan, doorzetten, evolueren en verdwijnen van bepaalde imago's, percepties en vooroordelen. De auteur is duidelijk meester van zijn onderwerp, heeft hierover uitgesproken opvattingen en als lezer wordt men gemakkelijk deelgenoot van zijn liefde voor dit onderzoek.

De meest relevante kritiek op *The Victorians. An Age in Retrospect* is gericht op de interpretatie en structuur van de langeretermijnimago's. Het is in elk geval frappant dat in het hele verhaal de 'Victorians' zelf wat al te veel een lege doos zijn gebleven. De 19e eeuw komt in deze studie amper aan bod. Enkel het korte inleidende essay behandelt de 19e-eeuwse figuren, gebeurtenissen en denkbelden die de aanleiding vormden voor de diverse 20e-eeuwse voorstellingen. Doordat de complexiteit, nuances en interne contradicties van de Victoriaanse periode op de achtergrond zijn gebleven, is het begrip het hele verhaal door wat leeg gebleven. Bovendien zou mijns inziens een rijker begrip Gardiners gestroomlijnde hoofdstelling wat breken, het uitreiken van labels bemoeilijken en de eenheid en coherentie van de voorstellingen in vraag stellen. Gardiner blijkt immers duidelijk een verhaal genegen te zijn van de opeenvolging van drie kernhoudingen ten opzichte van het Victoriaanse verleden. Hierin worden Lytton Strachey en de Bloomsbury Group voorgesteld als de pioniers van de afbraak van de oude associatie tussen Victoriaans en een gouden tijd van voorspoed en groei. Tegen de jaren 1960, onder meer door de maatschappelijke veranderingen als een gevolg van de Tweede Wereldoorlog, is deze voorstelling dominant geworden. Het daaropvolgende opgaan in de jaren 1980 van beide oudere en op moraal gebaseerde voorstellingen in een derde objectiever, maar ook meer ambigue imago, wordt opnieuw vrij fundamenteel voorgesteld. Een uitgebreider contextualisering van de 'Victorians' zou ons bijvoorbeeld leren dat de aanvankelijk positieve voorstelling allesbehalve zo absoluut was en de laatste generatie meester was in zelfkritiek (zoals Gardiner trouwens zelf opmerkt).

Merkwaardig genoeg kan op basis van het materiaal dat de lezer krijgt voorgeschoteld

evengoed voor een andere hoofdstelling worden gekozen. In plaats van voor de opeenvolging van kernhoudingen te kiezen als ordenende verhaallijn, kon ook de spanning tussen positieve en negatieve voorstellingen centraal worden gesteld. Deze spanning blijkt er immers te zijn voor elke onderzochte tijdperiode. Deze invalshoek zou een veel meerduidiger verhaal hebben opgeleverd, zou meer oog hebben gehad voor de interne contradicties, voor alle segmenten uit de samenleving in alle tijdperiodes en zou dus minder rusten op de veronderstelling van het (onvermijdelijke) doorsijpelen van avant-gardeopvattingen naar andere maatschappelijke lagen. Bovendien zou de breuk veroorzaakt door het 'heritage'-perspectief minder fundamenteel zijn, aangezien het samen voorkomen van verschillende voorstellingen precies als karakteriserend voor de gehele periode wordt bevonden. Heel wat elementen voor deze alternatieve benadering, die mijn persoonlijke voorkeur wegdraagt, reikt Gardiners zelf aan en zitten dus vervat in zijn studie, maar de onderliggende hoofdstelling is toch duidelijk een opeenvolging van meer afgelijnde voorstellingen. De keuze tussen beide benaderingen is weinig of niet gemotiveerd. Elke onderzochte periode lijkt een overvloed aan contrasterende voorstellingen naar voren te brengen. Het inpassen van deze verspreide en contradictorische vondsten in het skelet van de hoofdstelling is hierdoor een uiterst subjectieve taak. Enige methodologische duiding over de selectie van de bronnen en de analysemethode zou reeds geholpen hebben bij het wegnemen van een hoogstwaarschijnlijk onterechte kritische reserve inzake de precieze relatie tussen hoofdstelling en bronnenmateriaal voor een aantal perioden. Als lezer moet men zich als het ware volledig toevertrouwen aan Gardiners vakmanschap zonder over enig controlemechanisme te beschikken. Heel wat kritiek, twijfel en vragen heeft Gardiner zichzelf op de hals gehaald door zijn vergaande keuze voor een zo vlot mogelijk en uiterst leesbaar werk.

John Gardiners, *The Victorians. An Age in Retrospect* is dus niet alleen het lezen waard wegens de talrijke intrinsieke kwaliteiten, waaronder de schrijfstijl en lichtvoetigheid in de benadering van cultuurgeschiedenis die meermaals aan een Schorske doet denken; het toont ook aan dat het concept 'Victorian' tot op vandaag een strijdconcept is, de meningen verdeelt en de verbeelding niet loslaat.

John Gardiner, *The Victorians. An Age in Retrospect*,
London/Hambledon/New York: UP, 2002, 304 p.